

Валентина МИРОНСКА-ХРИСТОВСКА

ЕТИКАТА НА ЧЕСТА ВО ДРАМСКОТО ТВОРЕШТВО НА ВОЈДАН ЧЕРНОДРИНСКИ

Чест е збор кој ги сублимира и рedefинира зборовите човек, етика, срам и трагедија. Секој човек се стреми на чесен, морален живот. Неисполнувањата на нормативните начела носи срам и трагични ситуации.

„Да се учиш на верност и за верноста да ја дадеш својата чест и крв дури и за опасни и лоши дела“ (Ниче, 1978: 63). Секој човек, секој народ има своја етика. Таа се гради врз начелата на вековната традиција. Уште од античко време етиката се сфаќала како учење за добрини, вредности. Обично Хесиод (Hesiod) на моралот му придавал првостепено значење, кај него ќе ја сретнеме формулацијата на хуманистичкото правило, кое подоцна го добило епитетот - златно: „Зло за себе, си подготвува оној кој на друг му подготвува“ (A. A. Huseinov-G. Irlic, 1992: 14).

Во науката се смета дека етиката е еднаква на антропологијата, дека се занимава со проучување на особеностите на барањата на човековата природа. Основна цел и движечки мотив на човечкиот живот е доброто расположение или *eutimía*. Таа состојба, спрема сведочењето на филозофот Diogena Laertija, уште ја означува како сталоженост, мир, непознавање на страв, благосостојба (расположение). Цел на животот по Демокрит е „доброто расположение на духот“ (ibid: 37). Демокрит ја утврдува моралната автономија на индивидуата. Тој смета дека не постои човекот поради моралот, туку дека моралот постои поради човекот.

Според Сократ добрината е знаење, морална еманципација на личноста.

Аристип чувствата ги карактеризира како движења кои се делат на лесни (задоволство - добро - *hedone*) и груби (страдање - зло - *ponos, algedon*).

Платон пак го гледа идеалниот свет; човековата задача е во доближувањето на тој автентичен свет - свет на идеи, каде господари доброто „подобро е да се трпи неправдата отколку да се прави“ (ibid: 58).

Македонскиот народ знае само за неправда. Таа е аплицирана од минатото до денешни дни во секоја македонска душа. Неправдите се вршени низ векови; од страна на туѓи пропаганди, асимилатори, поробувачи. Неправдата

треба да биде надмината од страна на правдата. Августин вели „Човекот пред се е суштество кое настојува да го разбере сопствениот живот и сопствената положба во светот, суштество кое бара упатства и сила кои ќе му овозможат да го совлада злото и страдањето, за да ја достигне среќата“ (B. Suhodolski, 1972: 41).

Правда и среќа за македонскиот народ во минатото била слободата, слободата на индивидуата, на јазикот, на верата, слободата на земјата. Илјадници борци, илјадници уметници биле инспирирани од единствената цел на македонскиот народ – автономноста. Во минатото се почитувала, се сакала, се бранела својата земја. Човекот можел да стане човек само преку љубовта.

„Љубовта се состои од два елемента: оној кој сака (Iamante) и она што се сака (Iamato), и дека прв од тие елементи е оној благороден недостаток (Iamanconobile) кој е отстранет со целосно предавање на суштеството кое му го посакува на оној што сака“ (ibid: 383).

Војдан Чернодрински (Iamanet) го сакал македонскиот народ и сето она што народот го сакал (Iamato). Тој дејствувал во интерес на Македонија. Тој живеел за Македонија. Тој создавал од патилата на Македонија. Театарот за него бил животот. Во тој микрокосмос го пренесувал македонскиот макрокосмос. Создавајќи во два века, создавајќи на преминот од 19 во 20 век, тој пишувал и за минатото и за моментноста (тогашноста) и за иднината.

Во драмското творештво на Чернодрински меѓу останатите, највпечатлив е мотивот на честа, т.е. одбраната на индивидуалната и на општествената чест.

Честа како морална одлика или доблест ќе ја сретнеме кај Аристотел под поимот возвишеност. Според него етиката ја разгледува моралноста за да се се знае како таа да се постигне. Доблестите тој не ги подведува ниту под поимот чувства, ниту под поимот на нивните причини, туку тие се стекната состојба на душата, некој вид мерка (mesotes) која ја има за цел средината. Аристотел разликува десет морални вредности: храброст, умереност, дарежливост, издашност, возвишеност, благост, дружељубивост, вистинољубивост, пристојност и срамежливост. Возвишеноста (anon – умон

- чувство на чест, образ; душевна величина - megalopsychia - гордост) е своевиден украс на доблеста.

Честа се гради, честа се брани. Бранејќи ја честа во минатото се просветлило името во денешницата, а со тоа се гради иднината. „Денешните луѓе ќе се жртвуваат за утрешните, бидејќи сегашноста се јавува како фактичност која треба да се трансцендира преку слободата. Ниту една акција не може да се замисли без врховно потврдување на иднината“ (Simon de Bovoar, 1972: 81).

Чернодрински во секој драмски текст говори за честа. Од него постојано извираат сентенци, мисли, пораки за одбраната на честа. Можеби сето тоа се рефлектира и од неговото детство. За неговата преселба т.е. за преселбата на неговото семејство од родната земја, од неговиот Дримкол, од пресудно значење бил токму моментот на одбраната на честа на неговата мајка. Овој момент, тој го забележал во расказот Азбии. Проследувајќи го расказот ни се открива потенцијално носечкиот мотив во драмското творештво на Чернодрински и ја согледуваме психичката состојба на авторот кој ги разоткрива своите чувства, се разоткрива себе си. „Да ќе се врати, зошто за него нема ништо помило, подраго, посакано до срцето, посвето за душата од местото каде што се родил, растел и пораснал, каде поминувал дни благатни. И треба ли да се чудиме, љубезен читателу, на таа инстинктивна постапка на селанецот? Секако не, зошто ако си туѓинец, далеку од својата татковина, ти сам сигурно ја чувствуваш таа тага и жал, тоа душевно влечење кон родното место... Да ти ќе тагуваш ако си далеку од татковината и ќе се радуваш кога ќе се вратиш и ќе живееш во неа. Љубовта кон татковината те тера да жртвуваш сè свое, па дури и животот за доброто на таа твоја татковина“ (Собрани дела, 1976: 34). Автобиографскиот карактер на овој расказ не следува само од приказната за бегството на поп Цветко со семејството, туку следува и од ликот на Вело Кузманов во кој го препознаваме ликот на Војдан Чернодрински. Напредните, револуционерните, алтруистичките идеи на Вело се еквивалентни на Војдановите. Мнозинството како Мојсо Огненов, во тоа време мислело дека „Господ дал, Господ зел“ додека Вело сметал дека „работата дава, Турчинот зема“. Вело бил со напредни идеи, тој не сакал само себе си да си ја подобри положбата туку на целиот народ, да се извојува

слобода, храбро па ако мора и преку одмазда. И во еднотинката „Дрвари“ Чернодрински преку зборовите на Трајан нагласува: „И сè и сè да трпиш, ама и кога и честа сакаат да ти ја расипат, е тогај не се трпит. Со честа живеит чоек... А без неа зошто ти е живот!“ (Ибид: 25).

Воопштено е дека секоја работа има своја цена; се може да се плати... и се стигнува до најстариот и најнаивниот морален канон - праведност, вели Ниче. Според него чувството за правда е дека „Злосторникот ја заслужува казната затоа што можел поинаку да постапи“ (Nice, 1990: 59). Но, околностите некогаш реплицирале на друго ниво. Најчеста парадигма е добро - лошо, мало - големо, среќно - тажно, спротивставување на две различни нешта. Но постојат ситуации кога има можност за спротивна поставка. Воедно и граѓанската етика како да го зацврстува и „го отстранува антагонизмот на доброто и злото, и го застапува преовладувањето на злото, на еготицидниот индивидуум кој го обединува општеството“ (Huseinov-Irlis, 1992: 168). Таа смета дека човекот е на таков степен на совршенство да може да отстапи од својата добрина. Оттаму наоѓаме и оправдување за зборовите на Вело во драмата *Дрвари* „Вие нè тепате, ами и ние не ќе м’лчине веќе. Око за око, з’б за з’б“ („Соб. дела“, 1976: 8). Аналогно на ова произлегува и насловот на драмата *Зло за зло* во која е застапен мотивот одбрана на честа на девојката Анѓа. Богоја: „Чоек за една чест живеит“ (Ибид: 209). Богоја, неговата жена и ќерка му Анѓа слугувале кај Сулејман Беј. Тој обесчестил многу девојки, но по Анѓа сè уште не посегнал. Вечерта кога дошле неговите видни пријатели во кулата, тој ја повикал Анѓа да ги прислужува. Таа не сакала да оди бидејќи „Досега честа сум си ја завардила и од сега ќе си ја завардам“ (210). Богоја исто така сметала дека честа е најважна „Ајде ќерко, честа твоја ми е помила одколку животот на сите“ (212). Само Богоја сè уште ја немал потребната храброст да заземе став да избегаат. Тој сметал дека Анѓа трба да оди во кулата, па ако бегот посегне по нејзината чест да го убие. По низа двоумења сепак етиката ја урнува бариерата на страв и потчинетост: „Поубоо чесни да умреме отколку бесчестени да живејме“ (211).

Храброста е средина меѓу страшливоста и безумната смелост, храброст (andreia) значи без страв да се соочи со смртта и со сето она што непосредно и претходи на смртта, смета Аристотел.

„Смислата на хероизмот е пример за алтруизам, односно за емотивно остварување на високите интереси пред сопствените, непосредни интереси“ (Мојсиева, 1999: 70). Хероизмот е карактеристичен за сите девојки во драмските творби на Чернодрински.

Во едно од најдобрите драмски остварувања на Чернодрински **Робот и агата** силно одекнуваат зборовите на Велика: „Се можит да ни земит, ама честа наша и верата, до кога тупит срце не треба да остајме...Рисјанки сме и рисјанки требит да умреме“ (93). Поради нејзината достоинство, поради нејзината храброст Омер Ага ја убива Велика. Но, таа на смртта ѝ се радува: „Сестри, умрев блазе ми - тешко ви!“ (100). Во зборовите на Велика ја аплицираме дефиницијата за храбар човек од Симон де Бовоар: „Храбриот човек умира весело, само согласувајќи се на тоа; оној кој одбива да умре заслужува само смрт“ (Simon de Bovoar, 1972: 73). Отпор дава и Невена која ја брани нејзината чест, честа на нејзиниот свршеник Златан и воедно честа на македонскиот народ. Невена: „Убиваш, колиш, грабаш, бесчестиш, а ти се здрав останвиш...Не, немам сили да гледам веќе рисјански м'ки. О, господи до кога тија патила од Турците...“ (116). Драмата ја достигнува кулминацијата кога Чернодрински ја разоткрива психичката состојба на Невена, кога таа треба да донесе одлука дали да изврши злосторство т.е. убиство. Довербата во луѓето е загубена. Таа мисли дека и Садрија за кого мислела дека е кроток, чувствителен, сака да посегне по нејзината чест. Човекот кој претходниот ден и го спасил животот таа го убива со набој на омраза „Умри, куче ти од мене, како што од вас умираат рисјаните“ (148). Среќата за Невена ќе биде краткотрајна. Одмазниците, арамии ја убиваат Невена, а Златан се самоубива.

Одмаздата повикува; одмаздата не му дава мир на човекот. Една одмазда води кон друга, и на тој начин само лошото добива предност. Луѓето сметале како што вели Ниче: „Духот на одмаздата: пријатели мои, досега тоа им се чинеше на луѓето најдобро мудрување; и онаму каде што имаше страдање, секогаш требаше да има и казна“ (Ниче, 1978: 145). Одбраната на честа ја повлекува одмаздата. Одбраната на честа претставува парадигма на одмаздата. Следствена драмска творба на „Робот и агата“ е *Македонска крвава свадба*. Цвета ја брани својата чест, честа на родителите, на народот,

на верата. „Честа на Цвета е чест македонска, света чест и нам, на младите се паѓа да ја вардиме таа чест и да накажеме секого кој посега на таа чест“ вели Спасе (Чернодрински, 1985: 214). И ќе го потврдиме веќе кажаното дека на овие страници Чернодрински ја опишува македонската крвава историја. Во минатото, секојдневно одекнувале зборовите „рисјанско девојче грабнаа да го потурчат“ (Ибид: 162). Пандан на ваков настан беа самооплакувањата, саможртвувањата. „Што грев сум сторила, та овие м’ки за мене? Чувај ме, господи, умирам ама Туркиња не станувам“ Цвета (176)... „Коли ме, беси ме, што сакаш прај, ама јас Туркиња не бидувам!“ (184). За на крај после сите перипетии, настани да се достигне стоичкото „Умрев, а-м-а...т-у-р-к-и-н-а н-е с-т-а-н-а-в“ (218). „Преку Цвета, Чернодрински се искажал за се најубавото во душевно - свесниот живот на македонската девојка, во нејзината трагедија е олицетворена трагедијата на македонскиот народ. Еден мелодрамски патос постепено му го отстапува местото на херојско трагичниот патос, во чија идејна основа е решеноста да се умре национално и етички чист“ (М. Друговац, 1976: 212).

Ликот на Цвета го препознаваме во карактеристичниот лик во *македонскиџе ѝреданија за месџа* - македонската девојка. Гордоста и непокорноста се основни нејзини белези. Овој лик можеме да го означиме како историски. „Велиме историски бидејќи таа со своите жртви, со својот непокор ја градела историјата на оваа земја... Таа била носител на невооружениот отпор во кој љубовта кон својата вера, кон својата земја да остане македонско - христијанска, го заменува оружјето“ (Маг. труд, 111). Народот не ги заборавил нивните подвизи. Местото на „моминиот скок“ останувало запаметено по името на девојката. Одбраната на честа било секојдневие. Таа била инспирација и за многу други автори. Едноставно кажан, но многу силен е насловот на врвното драмско дело на Васил Иљоски Чест. Мајката го убива сопствениот син, не препознавајќи го, за да ја одбрани честа на својата снаа.

Од веќе споменатите драми, а и од следниве произлегува *стоичкаџа еџика* за која е карактеристичен космополитскиот поглед на човекот – обврските пред сопствениот народ и држава. „Како што стапот мора да биде крив или прав, така човекот мора да биде или праведен или неправеден“ (Huseinov- Irlic, 1992: 104).

Дека на злото треба да му се врати со зло оправдување наоѓаме во граѓанската етика. Аквински смета „на човекот, како и на животните, својствени му се страстите. Тие се раѓаат во душата, доколку таа прима влијание од надворешниот свет, кое било поврзано со телесните промени на лошо или на добро, љубов, омраза, копнеж, тага, жалост и други страсти кои произлегуваат од неразумни желби, сами по себе не содржат ништо порочно, како и возвишено“ (ibid, 153). Според Спиноза „човекот тежнее да го сочува она што го сака и да го уништи она што го мрази“ (ibid, 208). *Сензуалистичката етика* го поддржува егоизмот додека Жан Жак Русо вели дека „човекот е емоционално суштество; тоа што душата го чувствува го надминува секој разум“, (ibid, 245), па оттаму и си го поставува прашањето, кога не би била човечката неправедност зошто би ни требала јурисдикцијата. Тој порачува да се сака татковината бидејќи тоа има најголемо морално значење. И за Чернодрински љубовта кон татковината била пред сè. Живеел надвор од неа, а создавал за неа. Тој во своите драмски творби агитирал, повикувал на отпор и вооружено спротивставување, ја форсирал македонската национална припадност, го негувал македонскиот јазик, социјалните и политичките проблеми ги врзувал со традицијата и фолклорот. Тој создавал и посочувал за кого создава. На секој драмски наслов, ставал поднаслов: *Дрвари*, *На рекаџа*, *На Нова Година*, сцени од македонскиот живот; *Робови и аѓаџа* - трагедија во пет дејствија од македонскиот живот на македонски говор, *Срешиџа* - едноактна сцена во стихови на простонароден македонски говор, *Зло за зло* - драма во две дејствија од животот на Македонците, *Духови на слободаџа* - драма во едно дејствие од револуционерното движење во Македонија, *Мајстори* - едноактна сцена од македонско-емигрантскиот живот, *Македонска крвава свадба* - трагедија во пет дејствија од македонскиот живот. Тој создал „револуционерен театар, кој упорно ја форсирал македонската национална припадност“ (А. Алексиев, 1976: 15).

Чернодрински преку своите ликови говорел, ја покажувал својата ангажираност, чувствувал и сочувствувал, ја бранел честа на индивидуите и на народот. Како и филозофот Кант кој ја одредува „моралноста како начин,

парадигма на мислењето, која треба да го воздигне вистинскиот човек до ниво на единство со родот, со човештвото“ (Huseinov–Irlic, 1992: 262). Духот на Војдан е слеан со народниот дух. Неговите желби, страсти, патриотските идеи се претопени со народните. Народната идеологија ја истакнува во завршните стихови од едноактната сцена *Срешиџа*, посветена на Гоце Делчев. По индивидуалното жртвување на Неда, колективниот глас одекнува: „Ај поганци вие мрсни псета,/ Македонци веќе глај кренаа / За да срутат ваш'то гнило царство“ (177). И во драмата *Духот на слободата* „личното му се потчинува на општото“ (Илиќ, 1988: 582). Слободата е претставена како жена која повикува на борба, која им го осветлува патот на борците. Националната етика ја истакнува и во драмата *Слав Драгоиџа* во која Илјадникот вели: „Славата на татковината се гради врз самопожртвуваноста на нејзините синови подготвени да го принесат на нејзиниот олтар животот, чувствата и имотот“ (83). Чернодрински во оваа драма го слика ликот на вистинскиот јунак, на вистинскиот војсководител, на храбар и прославен маж, кој е достоин за почит. Како што вели „тој им припаѓа на татковината и царот. Ако тој скршне од патот ќе стори голем престап“ (82). Преку ликот на Слав, тој ги идеализира народните заштитници, но, сепак повторно сака да ја нагласи моќта на честа. Слав оптоварен од личните чувства, од непријателот на љубовта - љубомората, смета: „погазена е мојата чест. Погазена е честа на оној кој секоја стапка на родната земја ја брани. Погазена е честа на оној кој е готов како тигар да се фрли врз непријателот за да ја заштити честа, имотот, животот на обичниот човек. Да, на заштитникот на народната чест му е погазена семејната чест. Оној што нема смелост да ја заштити сопствената чест, не може да ја штити ни туѓата“ (92). Напуштајќи го стратешкото место, Слав ја губи битката, ја губи слободата на својата земја.

Од слава си пайиме. Тоа е сентенца која Чернодрински многупати ја повторува, која многупати ја нагласува. Митре: „...може да се простит чоек за лоши рабоке, ама за шпонлак не требит проштјање... Ако се размислит чоек, ќе дојдит на памет оту требит, како нивата што ја чистиме од пирјето, така и народот требит чистење од лошите луѓе“ (70). Во оваа драма се зборува за одбраната на честа на Бисера, која не е загрозна само од турската власт, туку е загрозна и од домашните предавници. Мојсо, во интерес на

личниот статус и материјалното богатство, ги оставил Турците да ја обесчестат неговата жена. Но, кога ќе биде повредено неговото его, кога ќе го изгуби неговиот наследник, кога ќе ја почувствува неправдата и силата на општонародниот непријател, ќе дојде до сознанието дека „...Од глаата си патиме...(77).

Од кога е фрлена проклетијата на предавството врз македонскиот народ не знаеме. Од кого е фрлена, исто така не знаеме. За лични интереси се погизува честа. Се каже и преку личната и преку општествената чест. Дуко: „А ние рисјаните еден со еден ќе се изедиме... секој чоек од глаат си патит, а пак ние има многу да патиме со овие глај“ (Чернодрински, 1985: 141). И во едночинката *Мајсѝори* основен поттик за будење на националното чувство е честа. Мојсо: „јајме ќотек...плаќаме даванина, плаќаме рушвети, тргаме зулуми и на одгора, ко капак, и честа ни ја омрсва!“ (ibid, 94). И Крсто вели: „Каде овци, каде гојада забрале, каде пари зеле, каде луѓе плениле, каде чоек отепале, каде жена обесчестиле, каде мома потурчиле...ете зошто требит да си помислиме, лек за таа рана да најдиме“ (108). Повикот е јасен. Трајко: „Од глаата си патиме“. Ристо: „Од глаата си тргаме зер, и ќе тргаме до кога за лошите, лоши не станеме! Куршумот со куршум да го пречекаме!...Ако сите ние рисјаните од таткоината наша би биле на еден ум во тие рабоке не би било вака“ (122).

Значи, потребно е обединување, но за жал тоа е невозможно. Предавството го нагризува човекот како што црвот го нагризува оревот и лешникот. Тоа ги става на преден план личните интереси. Како што вели Машев во *Македонска емиграција*: „лош занает, ама добри пари донесува“ (28). Чернодрински отворено ги напаѓа оние кои не се спремни да го дадат имотот и животот за слободата на Македонија. Тој врши остра критика врз платените патриоти и тука ја нагласува сентенцата. Цветан: „Ние, ми се чинит си патиме од глаата“ (84). Малкумина ја прифатиле идејата дека треба да се просветат непросветените и да се разбудат заспаните. Тој им се потсмева на славните јунаци кои наместо во Македонија се шетаат во Софија. Изворски: „Но јунаци на зборови, јунаци да викаат по софиските улици“ (80). Тоа се оние јунаци кои за пари ја продаваат верата, честа, семејството, народот. За овој проблем дедо Кузман во „Македонска крвава

свадба“ вели: „Да се слагавме, да бевме се слушале, не би било вака...едни Срби, други Грци, други Власи, други Евреи за пари ќе станат! Се испокинавме!“ (169).

За слободна Македонија потребно било единство. За напредна Македонија потребно е единство. Чернодрински сметал, т.е. повикувал на единство. Чаков: „За време на опасност, партии не постојат! / Претседателот: Да, тогаш е нужно единство! / Чаков: Значи народот се обединува. Каква е целта на тоа обединување на народот? / Мечкаров: Заштита на татковината! / Чаков: Не треба прилепување од оваа или онаа партија и тоа за коска“ (71). Но, за жал раздорот и несогласувањето постои. Проклетието предавство, газењето на честа е фрлено. Вековни се црнилата, вековни се патилата. И нема посоодветен збор за соодветен настан *Црнила* од Коле Чашуле, во кој не го разоткрива само убиството на идеологот на револуцијата Ѓорче Петров, туку ги разоткрива убиствата на илјадници Македонци. И во денешно време не можеме да одговориме на прашањето на Чернодрински, т.е. на Илија од драмата *Буриите крај Вардар*, „Бура во природата, бура во душата! Дали по сите овие бури во нашиот ропски живот еднаш ќе изгрее сонцето на слободата, како што по секоја бура во природата изгрева божјото сонце“ (Соб. дела, 109). За да ја огрее честа и да ги затопли патилата минати и сегашни и дури тогаш во мир и спокој да ја анализираме етиката на честа - најскапото и најсаканото чувство што непрекинато извирало и извира од пазувите на народот.

Литература

- Алексијев Александар, *Низ литературној минајќи и сегашноста*, Култура, Скопје, 1984.
- Друговац Миодраг, *Собрани дела*, том 5, Драмите на Војдан Чернодрински, Мисла, Скопје, 1976.
- Илиќ Воислав, *Лице и маска*, НИО Студентски збор, Скопје, 1988.
- Мојсиева-Гушева Јасмина, *Алируизмот, насиројни еџоизмот кај Андриќ и кај Конески, Феноменот љубов во Балканските литературни и култури*, Менора, Скопје, 1999.
- Одбрани драми* – Војдан Чернодрински, приредил: Ј.Бошковски, Мисла,

ВОЈДАН ПОП-ГЕОРГИЕВ ЧЕРНОДРИНСКИ: ЖИВОТ И ДЕЛО
Зборник на трудови, Институт за македонска литература, Скопје,
Дом на културата, Струга 2001

Македонска книга, Скопје, 1985. (*Македонска емиграција, Мајстори,
Македонска крвава свадба*).

Војдан Чернодрински, приредил А. Алексиев, Мисла, Скопје, 1976.

Фридрих Ниче, *Така зборуваше Заратустра*, Македонска книга, Култура,
Комунист, Мисла, Скопје, 1978.

Simon de Bovoar, *Za moral dvosmislenosti*, Grafos, Beograd, 1972. Собрани дела -
Suhodolski Bogdan, *Moderna filozofija coveka*, Nolit, Beograd, 1972.

Fridrih Nice, *Genealogija morala*, Grafos, Beograd, 1990.

Huseinov Abdusalam Abdulkerimovic - Irlic Gerd, *Istorija etike*, Književna Zajednica
Novog Sada, 1992.